

K niektorým terminologickým otázkam učiteľskej etiky

Marta Gluchmanová

Anotácia: Vo svojom príspevku sa zaoberám terminologickými otázkami učiteľskej etiky. V súvislosti s učiteľskou profesiou môžeme konštatovať nedostatočnosť, či takmer absenciu teoretického rozpracovania problematiky tejto profesijnej etiky v rámci filozofie a etiky vôbec (nielen na Slovensku a v Českej republike) a dosť podobné je to aj v rámci pedagogiky. Preto hovoríme o naliehavej potrebe existencie a „zviditeľnenia“ učiteľskej etiky v našich pomeroch. Učiteľská etika si začína nachádzať svoje miesto aj v slovenskom a českom školstve, aj keď veľmi opatrne. Odrazom tohto stavu je rovnako fakt týkajúci sa slabosti či takmer absencie teoretického rozpracovania problematiky učiteľskej etiky na Slovensku a v Čechách. Príkladom toho je aj absencia etického kódexu učiteľa na Slovensku. Vo svojom príspevku chcem najprv analyzovať názory týkajúce sa pojmu a obsahu učiteľskej etiky, zaoberať sa hľadaním toho, čo je pre rozličné prístupy k učiteľskej etike spoločné, v čom sa líšia. Na základe toho sa pokúsím formulovať vlastné vymedzenie obsahu pojmu učiteľská etika. Vzhľadom na to, že dynamický vývoj spoločnosti prináša mnohé etické a morálne problémy aj vo výchove a vzdelávaní (vrátane učiteľského povolania), zdôrazňujem potrebu venovať sa problematike učiteľskej etiky aj v príprave budúcich učiteľov.

Kľúčové slová: učiteľská etika, etické a morálne aspekty učiteľského povolania, profesijné etiky

Abstract: This paper is focused on terminological issues concerning the ethics of teaching. In connection with the profession of teachers we find weaknesses or even absence of theoretical modelling of professional ethics within philosophy and ethics at all (not only in Slovakia and Czech Republic); moreover, similar situation exists in pedagogy. Therefore we stress the importance of “visualising” the ethics of teaching in the context of Czech and Slovak education. The ethics of teaching becomes an important topic in Slovakia and Czech Republic. There is a growing need for theoretical modelling of ethics of teaching as well as for the ethics code of teaching in Slovakia. In my paper the opinions concerning the notions and contents of ethics of teaching are analysed; I will also discuss different attitudes to the

ethics of teaching. New definition of the ethics of teaching will be formed. Because the dynamic development of the society brings many ethical and moral problems in education (including teaching profession) the importance of including the topics of the ethics of teaching in pre-service teacher training is emphasised.

Key words: ethics of teaching, ethical and moral aspects of the teaching profession, professional ethics

Uplatňovanie etiky v praxi sa stalo veľmi populárnou témou v mnohých profesijných oblastiach, vrátane výchovy a vzdelávania detí aj dospelujúcej mládeže. V súvislosti s tým boli publikované rôzne názory a stanoviská týkajúce sa rozličných aspektov výchovy a vzdelávania, vrátane diskusií o formulovaní a fungovaní etických kódexov. Argumenty podporujúce rozvoj etických kódexov vo svete sa sústredili na potrebu ochrániť verejnosť od škody spôsobenej nekompetentnými praktikami, a povinnosť konať v súlade s požiadavkami etiky uplatňovanými v profesijnej činnosti človeka. V tejto súvislosti napríklad Wanda Gordon a Thomas Sork zastávajú názor, že je „... veľmi dôležité mať etický kódex v každej profesii, lebo stanoví princípy a hodnoty na usmernenie praxe. Stanoví hranice pre prijateľné etické a profesijné správanie. Poskytuje dôležitý rámec referencie pre správanie, ktorý môžeme použiť ako základ pre rozhodovanie učiteľov a vedenia školy. Určite je potrebný v oblasti školstva, aby pomohol pri rozhodovaniach o tom, čo je správne a nesprávne“ (Gordon a Sork, 2001, s. 6).

Problematika učiteľskej etiky

Učiteľská profesia patrí k najťažším, najzložitejším a zároveň „najnemožnejším“ povolaniam v tom zmysle, že ani najdokonalejšia príprava naň často nezaručí úspešnosť profesijných činností. Súčasťou neúspechu sa stáva aj samotný žiak či študent a celý vyučovací proces. Zdá sa, že s nástupom demokracie čoraz častejšie vyvstávajú v učiteľskom povolaní mnohé etické a morálne problémy, ktoré musíme riešiť, pretože, ak ich zanedbáme, môžu sa vymknúť z rúk a spôsobovať nedozerné následky. Príkladom môžu byť rôzne negatívne prejavy detí a mladistvých v samotnej škole alebo mimo nej, ktoré často prezentujú aj naše médiá. Učiteľov kritizujú za neschopnosť vyriešiť mnohé novodobé problémy svojich žiakov, ktoré sú spôsobené ekonomickými, sociálnymi príčinami, ale aj politickými rozhodnutiami. Napriek vedomiu veľmi vážnych dôsledkov, učitelia pociťujú ľahostajnosť a nezáujem o ich reálne problémy (vrátane etických a morálnych problémov) zo strany verejnosti, vlády i vlastnej školskej reprezentácie. Tak namiesto boja za profesiu upadajú do profesijného pesimizmu a zdá sa, že viac sú uzavretí do

teritória školy a triedy. V tejto súvislosti môžeme konštatovať aj fakt týkajúci sa slabosti, či takmer absencie teoretického rozpracovania problematiky učiteľskej etiky v rámci filozofie, etiky, ale do značnej miery aj pedagogiky. Preto hovoríme o naliehavej potrebe existencie a „zviditeľnenia“ učiteľskej etiky v našich pomeroch.

Pojem učiteľská etika si začína nachádzať svoje miesto aj v slovenskom školstve, aj keď veľmi opatrne. Odrazom tohto stavu je rovnako už spomínaný fakt týkajúci sa slabosti či takmer absencie teoretického rozpracovania problematiky učiteľskej etiky na Slovensku, čoho príkladom je aj absencia etického kódexu učiteľa na Slovensku. Z toho dôvodu chcem pokračovať analýzou rozličných názorov týkajúcich sa pojmu a obsahu učiteľskej etiky, hľadaním toho, čo je pre rozličné prístupy k učiteľskej etike spoločné, v čom sa líšia. Na základe toho sa pokúsím formulovať vlastné vymedzenie obsahu pojmu učiteľská etika.

Učiteľská etika – rôzne chápania a názory

V mnohých krajinách západnej Európy či v USA sa venuje problematike učiteľskej etiky oveľa väčšia pozornosť než u nás, čo sa prejavuje napríklad aj v tom, že fungujú profesijné združenia učiteľov a aj etické kódexy učiteľského povolania majú svoju dlhoročnú tradíciu, pripisuje sa im veľký význam i úloha pri fungovaní učiteľskej profesie. Z týchto etických kódexov sa mnoho dozvedáme o fungovaní učiteľa v školskom prostredí, vzťahoch, povinnostiach, právach atď. Jedným z problémov, ktorý sa vyskytuje v odbornej literatúre zaoberajúcej sa otázkami etických a morálnych aspektov učiteľského povolania je aj nejednotnosť, nepresnosť, ba niekedy až chaos vo vymedzovaní obsahu jednotlivých pojmov. Zvlášť v pedagogike často cítiť pri vymedzovaní obsahu týchto pojmov absenciu filozofického prístupu, čo v mnohých prípadoch vedie k redukcii etických a morálnych aspektov len na niektoré javové stránky problému a absentuje hlbšie filozofické či teoretické skúmanie etických a morálnych aspektov učiteľského povolania.

Preto sa vo svojom príspevku ďalej chcem zaoberať obsahom najčastejšie sa vyskytujúcich pojmov dotýkajúcich sa aspoň v určitej miere etických a morálnych otázok učiteľského povolania.

Pojem učiteľská etika

Jeden zo zaujímavých prístupov k učiteľskej etike prezentujú americkí autori Kenneth A. Strike a Jonas F. Soltis vo svojej knihe *The Ethics of Teaching*. Podľa ich názoru etické myslenie a vytváranie rozhodnutí neznamená iba slepo sa riadiť pravidlami, ktoré predpisujú iní. Každá situácia je neopa-

kovateľná, preto sa často musíme rozhodovať samostatne, no čo najlepšie v prospech žiaka. Na základe jednotlivých prípadov je človek nútený zamýšľať sa nad ich riešením a objektívne posudzovať konania, ktoré sú výsledkom etického uvažovania. Učitelia zvlášť majú záväzok pomôcť študentom vidieť a podieľať sa na racionalite etického myslenia, čím ich vedieme k morálnej zodpovednosti. No obsah učiteľskej etiky sa nevyčerpáva len v etickom kódexe. Učiteľská etika nie sú iba predpisy, ktorých sa máme striktnie pridržiavať a uplatňovať ich vo svojom správaní a konaní, ale cieľom je okrem iného priviesť ľudí zainteresovaných do problému k vlastnému uvažovaniu o etických a morálnych otázkach a problémoch učiteľského povolania, vzdelávania a výchovy vôbec (Strike a Soltis, 2004, s. 6)¹

V súvislosti s knihou Strikea a Soltisa (2004) možno konštatovať, že hovoria o problematike učiteľskej etiky, ale nevymedzujú obsah samotného pojmu učiteľská etika. Ich zámerom je skôr predložiť učiteľovi návrh naučiť sa efektívne premýšľať o morálnych dilemách v takmer každodenne vyskytujúcich sa, nie vždy ľahko rozpoznateľných, potenciálnych problémoch v triede. Zložité problémové situácie sú prezentované tak, aby posmelili čitateľa uvažovať, skutočne a hlbavo premýšľať o vlastnej profesijnej etike a presvedčeniach. Autori v závere problémových úloh nechávajú priestor na uvažovanie samotnému čitateľovi, prípadne dávajú mu otázku, čo by urobil, keby bol na mieste daného učiteľa, ako by vyriešil prípadnú dilemu. Tak núti čitateľa hlbšie sa zamyslieť nad problémom a vo svojej mysli pouvažovať nad správnosťou či nesprávnosťou riešených dilem. Strike a Soltis dosiahli touto knihou, ktorá je akýmsi sprievodcom pre učiteľov, úspech a záujem o predmet učiteľskej etiky. Učiteľ začiatočník, ako aj ďalší čitatelia sa môžu mnohému naučiť prostredníctvom morálnych situácií, s ktorými sa učitelia denne stretávajú a sami ich prežívajú, umožňujú im oboznámiť sa s niektorými etickými, resp. morálnymi situáciami a dilemami. Aj keď bližšie nevymedzujú obsah pojmu učiteľská etika, ich prínos spočíva v poukazaní na problematiku spojenú s touto disciplínou. Na základe ich názorov prezentovaných v spomínanej knihe možno dedukovať, že pod učiteľskou etikou chápajú všetky problémy týkajúce sa medziludských vzťahov, ktoré vznikajú v školskom prostredí a vzťahujúce sa na učiteľov.

U rôznych autorov sa stretne s rozličnými vymedzeniami obsahu daného pojmu, niekedy protikladnými, a takisto pomerne často ide skôr o deskriptívne vymedzenie problematiky učiteľskej etiky než o jasné definovanie

¹Problematikou učiteľskej etiky sa v rámci filozofie a etiky na Slovensku zaoberá napríklad Vasil Gluchman, ktorý v súlade so svojou koncepciou etiky sociálnych dôsledkov upozorňuje na potrebu uvažovať o predpokladaných dôsledkoch vyplývajúcich z riešenia akýchkoľvek možných konfliktov v každodennej práci učiteľa (Gluchman, 2000, s. 122 až 133).

jej predmetu a miesta vo vzťahu k etike a pedagogike. Príkladom toho môže byť aj názor Žilínka (1997, s. 195–196), podľa ktorého podstatu, štruktúru, princípy i kategórie učiteľskej etiky určuje tá sociálna realita a funkcia, ktorú učiteľia plnia v spoločenskom živote. Obsahové a predmetné sféry učiteľskej etiky vo vzťahu k učiteľskému povolaniu môžeme skúmať a konkretizovať v priesečníku etiky a pedagogiky. Za základnú sféru pokladá interpersonálnu rovinu osobnosti učiteľa a interpersonálny rozmer sociomravného učiteľského pôsobenia v edukácii a celom sociálno-výchovnom poli. Učiteľská etika podľa jeho názoru generalizuje systém profesionálneho konania, požiadaviek a pravidiel správania učiteľa a taktiež umožňuje optimalizovať vzájomné pôsobenie učiteľa na žiaka. Podľa neho učiteľskú etiku vôbec môžeme skúmať ako špecifický prejav všeobecného postavenia morálky v podmienkach učiteľovej profesionálnej činnosti. Učiteľská etika má aj normatívny rozmer. Normy sa utvárajú v procese pedagogickej práce z potreby regulovať správanie učiteľa k ľuďom. Etická dimenzia je v učiteľskej profesii nenahraditeľná. Učiteľská etika je i formou osobitného vnútorného vzťahu – lásky k povolaniu, formovania pocitu zodpovednosti a povinnosti za kvalitu práce a je dôležitým prostriedkom efektívnosti jeho práce.

Na rozdiel od Strikea a Soltisa možno konštatovať, že Žilínkovo vymedzenie obsahu pojmu je teoreticky bohatšie a presnejšie, ale na druhej strane vnáša do vymedzenia tohto pojmu nové aspekty, ktoré presahujú samotný rámec problematiky učiteľskej etiky. K slabším stránkam jeho vymedzenia učiteľskej etiky by som uviedla skutočnosť, že sa hlbšie nezaobera etickými a morálnymi aspektami práce učiteľa počas vyučovacieho procesu, konštatuje, že etická dimenzia je v práci učiteľa nenahraditeľná, no ostalo to v rovine konštatovaní, ktoré sa prelínajú s faktami, ktoré by mali byť skôr obsahom etického kódexu učiteľa.

Pojem učiteľská etika používa aj švédka autorka Colnerud (1997, s. 627), ktorá zdôrazňuje, že profesijná etika by mala byť kľúčovým faktorom v práci učiteľa. Cieľom štúdia profesijnej etiky vo vyučovaní je zistiť, ako učiteľia vnímajú etické otázky a etické konflikty vo svojej práci a ako možno opísať a chápať etické dimenzie vo vyučovaní. Hlavným cieľom je zobraziť etiku vo vyučovacej praxi tak, ako ju hlásajú samotní učiteľia (Colnerud, 1997, s. 627).

Podľa jej názoru k črtám učiteľskej etiky patrí napríklad to, že učiteľ môže čeliť konfliktom v akomkoľvek čase bez ohľadu na predmet a vek žiakov, keď sa musí rozhodnúť, čo je správne alebo nesprávne v rámci týchto etických oblastí. Zatiaľ čo problém učiteľskej etiky je všeobecný, o ich riešení sa to nedá povedať. Ďalšie prvky profesijnej etiky vo vyučovaní podľa Colnerudovej obsahujú zvažovanie etických aspektov, ak jednáme s jednotlivcami v skupine; etických aspektov diferenciacnej úlohy, napríklad pri hodnotení;

etických aspektov socializačnej úlohy; etických aspektov zodpovednosti za žiakov v prítomnosti aj budúcnosti; aspektov všeobecnej morálnej zodpovednosti dané blízkosťou k žiakom; etických aspektov kolegiálnych vzťahov; etických aspektov obsahu vyučovania.

Učiteľia podľa nej slobodne implementujú vzdelanie najlepším spôsobom ako vedia. Niektorí sú v tomto smere starostlivejší ako iní. Učiteľská etika sa týka profesijných morálnych zodpovedností. V tejto súvislosti rozlišuje dva druhy morálnej zodpovednosti: jedna, ktorá vyplýva z učiteľovej misie v spoločnosti, a ďalší druh zodpovednosti odvodzuje od práv žiakov. Pochopenie učiteľskej etiky tak závisí, okrem iných vecí, na ďalšom výskume práv žiakov. Etické dimenzie vyučovania musia byť integrované do profesijnej kompetencie (Colnerud, 1997, s. 634). Z toho vidíme, že aj ona viac či menej vymedzuje problematiku učiteľskej etiky hlavne deskriptívnym spôsobom a do značnej miery ju prepája, resp. dáva do súvislosti s obsahom povinností tvoriacich súčasť etického kódexu učiteľa.

K pozitívam jej uvažovania patrí skutočnosť, že sa hlbšie zaoberá etickými aspektmi v práci učiteľa, uvažovaním nad správnosťou a nesprávnosťou konania a správania učiteľa ako mravného subjektu, zároveň poukazuje na zložitosť riešení morálnych a etických konfliktov. K problematickým stránkam jej úvah o učiteľskej etike podľa mňa patrí chápanie učiteľskej etiky v závislosti od práv žiakov, pretože okrem práv nemali by sme zabúdať aj na ich povinnosti, avšak ak sa pohybujeme v tejto rovine, dostávame sa skôr k problematike obsahu etického kódexu. Častým nedostatkom mnohých prístupov k učiteľskej etike je zdôrazňovanie povinnosti rešpektovať práva dieťaťa, pomerne málo pozornosti sa venuje úvahám, do akej miery má učiteľ právo vymáhať plnenie povinností zo strany žiakov či študentov a zdá sa, že takmer na okraji všeobecnej pozornosti sa nachádzajú práva učiteľa na zachovávanie jeho ľudskej dôstojnosti, úcty voči nemu, rešpektovanie jeho potreby istoty, bezpečnosti či fyzickej integrity. Učiteľ v takomto ponímaní sa stáva „sluhom“ či „otrokom“ povinnosti voči spoločnosti, nadriadeným, žiakom či študentom a ich rodičom, no takmer bez akýchkoľvek reálnych práv a možností ich dosiahnutia, rešpektovania a udržania.

Pojem pedagogická etika

Ďalšiu skupinu názorov tvoria autori používajúci pojem pedagogická etika, ku ktorým môžeme zaradiť napríklad aj Kotigera a Čamlera (1984, s. 35), ktorí zdôrazňujú, že pedagogická etika skúma mravné cesty učiteľa ako dôležitý komponent jeho osobnosti. Spolu s mravnými presvedčeniami charakterizujú pozíciu učiteľa vo vzdelávacom procese. Učiteľstvo podľa nich nie je iba profesia, ale spôsob života. Významná črta pedagogickej činnosti

spočíva v tom, že profesijné sa organicky preplieťa s morálnym. Mravno-pedagogické poznanie je učiteľovo uvedomenie si požiadaviek pedagogickej morálky. Mravno-pedagogické presvedčenie je zdôvodnené presvedčenie o spravodlivosti požiadaviek pedagogickej morálky. Ďalej autori konštatujú, že pedagóg musí správne používať svoju česť a dôstojnosť a takisto formovať tento vzťah u študentov. Vyžaduje to od učiteľa prejav akceptácie vychovávaných či študentov, pretože učiteľ, ktorý si neváži dôstojnosť študenta, nemôže očakávať úctu k vlastnej dôstojnosti (Kotiger a Čamler, 1984, s. 55). Dôraz kladú na efekt učiteľovej práce a konštatujú, že nezávisí len od osobnostných kvalít samotného učiteľa. Jeho individuálne úsilie nemôže priniesť želaný efekt, keď nie je v spojitosti s úsilím celého pedagogického kolektívu (Kotiger a Čamler, 1984, s. 118).

Prínosom ich úvah je dôraz na osobnosť učiteľa, preferovanie vzájomnej úcty, dôstojnosti ako aj spojitost s kolektívom. Sú to však konštatovania, ktoré súvisia s obsahom učiteľskej etiky, no hlbšie sa nevenujú problematike, ktorá súvisí s učiteľským povoláním, ani sa nezamýšľajú nad dôsledkami správneho či nesprávneho konania vo vyučovacom procese, skôr v normatívnej podobe konštatujú uvedomenie si pedagogickej morálky a s ňou súvisiace učiteľovo poznanie svojej úlohy vo výchovno-vzdelávacom procese. Vyplyvalo to pravdepodobne aj z charakteru doby, v ktorej vznikla ich práca, t.j. v období tzv. reálneho socializmu, kde úloha učiteľa a jeho výchovný či morálny vplyv bol podriadený cieľom „robotníckej triedy a vedúcej sily v spoločnosti, t. j. komunistickej strane“.

Zecha (1994, s. 10–12) vymedzil vo svojom chápaní pedagogickú etiku predovšetkým cez jej normatívny rámec zdôrazňujúc morálnu zodpovednosť učiteľa. V tejto súvislosti hovorí, že učiteľ musí si byť vedomý svojho mimoriadneho povolania. Musí trvať na úcte k ľudskému životu v akejkoľvek podobe a na akomkoľvek vývojovom stupni, zároveň poskytovať dôveru, musí sa riadiť zákonmi spoločnosti a štátu, mal by preukazovať lásku k mieru a vôľu k práci. Tieto hodnoty a pravidlá správania vytvárajú normatívny rámec etického kódexu a pre učiteľa v súčasnosti predstavujú základy pedagogickej etiky. Okrem toho sa autor zamýšľa nad otázkou, ako môže učiteľ, ktorý sa v prvom rade stará o seba a svoje potreby, vytvárať atmosféru vzájomnej dôvery a osobnej starostlivosti o žiakov? Podľa neho je dôležitý jasne formulovaný etický kódex, ktorý ho upozorňuje na dôležité morálne požiadavky jeho povolania, ďalej vôľa, charisma, úsilie žiť podľa etického kódexu a v jeho duchu aj vychovávať. K základným zložkám pedagogického etického kódexu sa zameriava najmä na zodpovednosť, ktoré má učiteľ voči žiakom, kolegom, nadriadeným, rodičom a celej verejnosti.

Ak by sme mali jeho vymedzenie porovnať s predchádzajúcimi autormi, spoločné pre viacerých z nich je konštatovanie o etickom kódexe, čo všetko

by malo byť jeho obsahom a podobne. Ani Zecha (1994) sa hlbšie nezamýšľa nad samotnou podstatou obsahu pedagogickej etiky, nad morálnymi a etickými aspektami učiteľského povolania, čo je v správaní a konaní jednotlivých mravných subjektov dobré – zlé, správne – nesprávne a podobne. Zdôrazňujem, že otázky týkajúce sa kódexu sú iba časťou učiteľskej etiky, netvoria predmet jej skúmania, a to by som považovala za nedostatok v jeho prístupe k danej problematike.

Podľa Janusza Homplewicza do výchovy a školských reforiem vstupuje pedagogická etika, etika edukačných hodnôt, ktoré sa pri výchove chápu ako jej zdôvodnenie. Preto odporúča uvedomiť si, že dieťa samo ako osobná hodnota a jeho dospievanie ako cieľ, sú hodnoty objektívne nespochybniteľné a každý pocit zodpovednosti za tieto hodnoty určuje perspektívy pedagogickej etiky. Preto kritérium pocitu zodpovednosti za rozvoj, dobro a osobu dieťaťa je jednoducho kritériom pedagogickej etiky. Hodnoty zároveň vyjadrujú istú etickú kvalifikáciu problému. Výchova je podľa neho neustále smerovanie k hodnotám v mene morálky. Učiteľ a vychovávateľ musí pracovať aj napriek rôznorodosti ľudských postojov. Autor ďalej zdôrazňuje vzájomné prepojenie pedagogiky a etiky. Ich previazanie je nutné vzhľadom na to, že z pedagogického pohľadu ide podľa neho o to, ako vychovávať, kým z pohľadu etiky zas o to, načo vychovávať, z akých dôvodov? Preto štúdium podstaty hodnôt je základnou úlohou pedagogickej etiky. Výchova sa tak stáva odovzdávaním a realizáciou hodnôt, je bránou a cestou k tomu, aby sa hodnoty mohli reálne nachádzať v ľudských presvedčeniach, postojoch a skutkoch (Homplewicz, 2001, s. 2–3).

Prínosom jeho vymedzenia pedagogickej etiky je upozornenie na fakt, že etika v škole je problémom morálneho, zodpovedného myslenia a správania počas všetkého, čo sa v nej odohráva, čo sa učí, lebo ovládať niečo ešte neznamená správať sa podľa toho, túžiť po tom, a byť za to aj morálne zodpovedným. Špecifická črta jeho chápania obsahu pojmu pedagogická etika spočíva v tom, že autor redukuje celú problematiku len na hodnoty, čo by sme v konečnom dôsledku mohli charakterizovať ako určitý druh pedagogickej axiológie. Dá sa polemizovať aj s jeho názorom, že cieľom etiky je len zodpovedať otázku načo vychovávať, zatiaľ čo pedagogika zdôrazňuje spôsob výchovy. Určite v súvislosti s výchovou, vrátane etiky či filozofie výchovy je dôležité zodpovedanie otázky prečo byť mravný, ale to skôr predpokladá formulovanie či hľadanie odpovede na to, čo je cieľom výchovy, zvlášť mravnej výchovy. Ide teda o prezentáciu určitého mravného „ideálu“, prípadne „ideálu mravnej dokonalosti“, o ktorý sa ľudstvo usilovalo v priebehu celých svojich dejín, čo v súčasnom postmodernom svete je viac-menej ahistorické, ale v každom prípade je dôležité formulovať predstavu o tom, čo má byť, teda aký by mal byť jednotlivec ako výsledok nášho výchovného pôsobenia.

Učiteľská etika by mala nadväzovať na takúto predstavu o ciele výchovného pôsobenia a mala by ju integrovať aj do svojho obsahu.

Pojem profesijná (profesionálna) morálka

Tretí druh prístupu k problematike etiky v učiteľskom povolání reprezentujú autori, ktorí hovoria o profesijnej či dokonca o profesionálnej morálke v súvislosti s učiteľským povolaním. Podľa Brezinku (2002, s. 156) v rámci profesijnej morálnej stránky učiteľského povolania ide najmä o zodpovednosť, ktorú má každý učiteľ na pracovisku a jej následky. Má konať pre blaho dieťaťa a vyhnúť sa všetkému, čo mu škodí. Najvšeobecnejšia morálna norma podľa jeho názoru znie: „Konať dobré a vyhýbať sa zlému!“.

Podľa neho sme ešte veľmi vzdialení od celkom uspokojivého systému profesijnej morálky pre učiteľov. Zastáva názor, že jadro profesijnej morálky tvoria 1. všeobecné normy profesijnej morálky, kde autor uvádza, že učitelia musia poznať povinnosti svojho povolania, musia sa venovať svojmu povolaniu s plným nasadením. Môžu to uskutočňovať iba vtedy, keď nevykonávajú ešte ďalšie zamestnanie. Aj učitelia, ktorí zastávajú politické a kultúrne funkcie, ostávajú mnoho dlžní žiakom. Učitelia si majú osvojiť a udržať vysoký stupeň profesijnej zdatnosti. K tomu treba, aby sa pravidelne vzdelávali. Majú sa snažiť zlepšovať svoje metódy a pritom brať ohľad na dobre zdôvodnené vedecké poznatky, usilovať sa o zdokonaľovanie tých charakterových vlastností, ktoré sú nutné pre dobré plnenie ich profesijných úloh; 2. normy vo vzťahu k žiakom – zvláštne normy, kde zdôrazňuje, že učitelia majú dbať na dobro každého zo svojich žiakov (Brezinka, 2002, s. 165).

„Neškodit žiadnemu žiakovi!“: to je negatívne doplnenie pozitívnej normy, kde autor zdôrazňuje, že máme dbať na dobro každého žiaka. Učitelia majú dbať na telesné dobro žiakov a chrániť ich pred ohrozením zdravia, klásť hlavný dôraz svojej profesijnej práce na starostlivosť o duševnú zdatnosť svojich žiakov, prispievať k tomu, aby ich žiaci získali morálnu zdatnosť, správať sa tak, aby svojim žiakom morálne neškodili, a tiež prihliadať k duchovnému dobru svojich žiakov (Brezinka, 2002, s. 171). Autor teda takmer v plnej miere stotožňuje problematiku profesijnej morálky učiteľa s problematikou etického kódexu, čo je do značnej miery problematické, pretože problematika etiky učiteľského povolania sa vôbec nevyčerpáva problémami obsiahnutými v etickom kódexe. Nezamýšľa sa v tejto súvislosti nad etickými a morálnymi problémami v učiteľskom povolání, prípadne riešením daných vzniknutých problémov. Okrem dbania na dobro žiaka a úcty k nemu, ktoré často zdôrazňuje a dáva do popredia, nemali by sme zabúdať i na úctu k učiteľovi a jeho dobro, lebo od toho v podstate závisí aj jeho profesijná činnosť

a mnohokrát tiež výsledky práce vo vyučovacom procese. V Brezinkovom prístupe k etickým a morálnym otázkam učiteľského povolania jednoznačne dominuje normatívny, ba až imperatívny charakter povinností ukladaných učiteľovi vo vzťahu k povolaniu, spoločnosti atď. Ťažko sa stotožniť s jeho konštatovaním o neuspokojivom stave profesijnej morálky učiteľov, pretože tá je obvyčajne odrazom morálneho stavu spoločnosti a jednotlivcov, ktorí tvoria učiteľský stav. Pokiaľ učiteľské povolanie je v našich podmienkach veľmi často na okraji záujmu spoločnosti a vládnucich politických strán, pokiaľ spoločnosť, štátne inštitúcie a politické strany budú tolerovať marginalizovanie školstva a učiteľského povolania, konštatovania o neuspokojivom stave profesijnej morálky učiteľov budú „volaním zomierajúcich na púšti“. V takom prípade podľa môjho názoru nie sú riešením ani najprísnejšie normy, príkazy či apely na dodržiavanie povinnosti či zodpovednosť, vrátane morálnej povinnosti a zodpovednosti.

Za podobný prístup k problematike vymedzenia obsahu pojmu etika v učiteľskom povolaní možno považovať aj názor Samuhelovej a Tokárovej (1996, s. 20–22), ktoré používajú dokonca pojem profesionálna etika učiteľského stavu. Táto problematika podľa ich názoru nepochybne súvisí s postavením učiteľa v spoločnosti. Učiteľ by mal poznať a ovládať základné požiadavky etiky na svoju prácu. Profesionálna etika podľa nich vymedzuje učiteľovi jeho mieru pôsobenia na žiaka a jeho podiel zodpovednosti, ktorý nesie spolu s rodičmi. Výskumy ukázali, že škola je často nevšímavá k ľudským potrebám dieťaťa a k jeho právam, viac sa venuje učivu ako dieťaťu samotnému. Profesionálna etika podľa ich názoru umožňuje učiteľovi orientovať sa na žiaka prirodzeným spôsobom komplexne, ako na subjekt s možnosťami rozvoja vlastného duchovného potenciálu. Podľa nich profesionálnu etiku učiteľa ovplyvňujú princípy humanizácie a demokratizácie.

Samotný obsah pojmu profesionálna etika učiteľského stavu je v tomto prípade do istej miery vágny, pretože dosť sa obsahovo blíži skôr obsahu pojmu výchova či vzdelávanie, prípadne pedagogika, než problematike, ktorá je náplňou etiky a morálky. Na druhej strane v súvislosti s učiteľským povolaním je presnejšie hovoriť o profesijnej než profesionálnej etike. Rovnako ako v prípade Brezinku, aj tu dochádza do určitej miery k preferovaniu regulatívnej a normatívnej problematiky vo vzťahu k učiteľskému povolaniu, čo je veľmi nepresné. Takisto jeden z možných nedostatkov prezentovaných prístupov spočíva v tom, že sa nesnažia o komplexné skúmanie a posúdenie problematiky učiteľského povolania a s tým spojených etických a morálnych problémov, ale jednostranne orientujú obsah tohto pojmu len na učiteľov vzťah k žiakom či študentom s cieľom dosiahnuť ich blaho a šťastie, aký postoj by mal učiteľ zaujať v jednotlivých prípadoch, ako by sa mal správať a podobne, čo myslím si, že by malo byť viac obsahom etického

kódexu učiteľského povolania. A čo napríklad učiteľovo blaho a šťastie, jeho uspokojenie z práce atď.?

Vymedzenie obsahu pojmu učiteľská etika a jej postavenie v rámci etiky

Jedna z príčin redukcie obsahu či problematiky etiky v učiteľskom povolaní len na niektoré aspekty spočíva v tom, že skúmaniu týchto otázok sa viac venujú profesionálni pedagógovia než etici a potom aj vymedzenie predmetu a obsahu etiky učiteľského povolania sa viac blíži k obsahu pedagogiky a etika je tam len okrajovým pojmom, prípadne etické a morálne aspekty sú interpretované do značnej miery nepresne či dokonca zjednodušené.

Ak sa hlbšie zamýšľam nad mnohými pojмами, ktorým sa venovali spomínaní autori, chyba mi tu spoločná, prípadne presnejšia, užšie špecifikovaná charakteristika etiky učiteľského povolania. Ak uvažujem o profesijnej etike učiteľskej práce, vychádzam z toho, že táto problematika patrí k odvetvovým druhom profesijnej etiky (v tomto prípade ide o profesiu učiteľa), ktorá je zase jednou zo súčastí aplikovanej etiky.

Pedagogická a učiteľská etika sú pomerne nové pojmy v našich spoločensko-výchovných podmienkach. *V prípade etiky dotýkajúcej sa učiteľského povolania ide v podstate o náuku nachádzajúcu sa na rozhraní medzi pedagogikou a etikou, pričom ju nemôžeme chápať ako mechanickú fúziu pedagogiky a etiky.* So zmenami a rozvojom spoločnosti pribúdajú aj v oblasti výchovy a vzdelávania mnohé etické a morálne problémy, ktoré musíme riešiť. A práve časť z nich, ktoré sa dotýkajú školy a učiteľského povolania, by mala riešiť aj táto disciplína.

Avšak z predložených názorov na etiku učiteľského povolania vyvstávajú mnohé nejasnosti. V prvom rade, aký pojem používať na vyjadrenie obsahu či podstaty tejto profesijnej etiky? Mnohí autori používajú rôzne pomenovania. Stretli sme sa s pojmi učiteľská etika, pedagogická etika, profesijná etika, profesionálna etika, profesijná morálka a podobne. Preto si myslím, že treba sa bližšie venovať aj týmto pojmom, ujasniť vzťahy medzi nimi navzájom, prípadne zaoberať sa aj zdôvodnením ich správnosti z jazykovej i obsahovej stránky.

V pedagogickej literatúre nájdeme napríklad pri problematike učiteľskej etiky odkaz na profesionálnu etiku a pedagogickú etiku (Průcha et al., 1998, s. 272). Z toho vyplýva, že obidva spomínané pojmy sú podľa autorov rovnocenné. Možno aj preto v spomínaných materiáloch niektorí autori hovoria o profesionálnej a iní zasa o pedagogickej etike. V prvom momente sa zdá, že ide o synonymá, tak ako to chápajú aj niektorí autori. No pri hlbšej analýze zistíme, že musíme vylúčiť pojem profesionálna etika, ktorý je z jazykového hľadiska v spisovnej slovenčine (pravdepodobne aj v češtine)

nesprávny a nevhodný, pretože sa to netýka etiky profesionála, ale predsa etiky profesie, konkrétne učiteľskej profesie. Prídavné meno profesionálny sa viaže k podstatnému menu profesionál, ktorý je v slovníku vysvetlený slovami „kto vykonáva nejakú činnosť, obvyčajne športovú alebo umeleckú, ako zamestnanie pre zárobok“ (Považaj, 2004, s. 48). Nesúhlasím teda so spomínanými autormi a tvrdím, že vhodnejšie a správnejšie je používať pojem profesijná etika, ktorý sa viaže k podstatnému menu profesia. Keďže každá profesia má, alebo je tendencia, že by mala mať v budúcnosti svoju etiku, tak ako ju napríklad má učiteľská profesia a ďalšie; potom musíme konštatovať, že *profesijná etika je súhrnne pomenovanie pre etiky rôznych profesií a jej obsahom je skôr rozpracovanie teoretických a metodologických otázok aplikácie etických hodnôt, noriem, princípov a pravidiel v rámci profesijných (prípadne pracovných) aktivít človeka*. Učiteľská etika je teda súčasťou profesijnej (a nie profesionálnej) etiky, je odvetvovým druhom profesijnej etiky. Preto zastávam názor, že autori nesprávne, či nevhodne použili termín profesionálna etika (vo vzťahu k učiteľskej etike), ktorú charakterizujú ako „súbor etických požiadaviek, ktoré je nutné rešpektovať pri výkone určitej profesie“ (Průcha et al., 1998, s. 190).

Pedagogickú etiku v odbornej literatúre definujú ako

1. hraničný odbor, ktorý sa zaoberá etickými aspektami výchovy, vzdelávania a výcvikom ľudí;
2. súbor etických požiadaviek kladených na pedagógov (Průcha et al., 1998, s. 163-164).

Kvôli lepšiemu pochopeniu významu, pozrime sa, kto sú podľa ich názoru pedagogickí zamestnanci. Autori Pedagogického slovníka uvádzajú, že pedagogický pracovník je „... osoba podieľajúca sa na výchove a vzdelávaní detí, mládeže alebo dospelých v školstve alebo inom odvetví, zabezpečujúcom profesijnú prípravu, v pracovnej náplni ktorého prevládajú výchovno-vzdelávacie činnosti: riaditeľ školy, zástupca riaditeľa, učiteľ, majster odborného výcviku, inštruktor, vychovávateľ, vedúci strediska praktického vyučovania, tréner športových škôl a tried a pod. Pojem je legislatívne vymedzený v par. 50 zákona č. 29/1984 Zb.“ (Průcha et al., 1998, s. 168). Z toho potom vyplýva, že nemôžeme identifikovať pedagogickú etiku s učiteľskou etikou, a to aj napriek tomu, že ide o pomerne blízke formy odvetvovej profesijnej etiky. Ak sa teda zaoberám etickými a morálnymi aspektmi profesie učiteľa, vo vzťahu k jeho činnosti a konaniu je potom správne a vhodné používať pojem učiteľská etika, pretože *pedagogická etika je profesijne a odvetvovo širším pojmom, zahŕňajúcim etické a morálne otázky všetkých pedagogických profesií*.

Analýza viacerých vymedzení obsahu pojmu naznačuje, že mnohí autori

v rámci problematiky etiky učiteľského povolania majú na mysli predovšetkým etický kódex učiteľa, pretože zahŕňajú tam povinnosti učiteľa, jeho vzťahy so žiakmi, ku škole, vedeniu školy, rodičom a podobne. Toto všetko je v takejto normatívnej podobe súčasťou etického kódexu, ktorý je, prípadne môže byť len jednou časťou etiky učiteľského povolania, ale určite sa táto etika nevyčerpáva len problematikou obsiahnutou v jej etickom kódexe. Každý etický kódex má tendenciu k čierno-bielemu videniu, či zjednodušovaniu morálnej problematiky, čo je určite jeho slabou stránkou, pretože ani najlepší etický kódex (žadanej profesie) nedokáže predvídať všetky morálne problémy profesijnej praxe a nanajvýš môže slúžiť ako východisko pre orientáciu v rutinných či stereotypných situáciách. V tom spočíva jeho výhoda či pozitívna stránka, keďže umožňuje v prvom momente identifikovať morálny rozmer problému. Zložitosť a náročnosť učiteľského povolania si však vyžaduje venovať oveľa väčšiu pozornosť skúmaniu a hľadaniu riešení jeho etických a morálnych problémov, čo by malo byť súčasťou takto zameraného teoretického a empirického výskumu.

Možno teda konštatovať, že pedagogická etika je pojem širší (pretože môže obsahovať etiku učiteľa, ale aj vychovávateľa, majstra, inštruktora a podobne) a súčasťou pedagogickej etiky je teda učiteľská etika, ktorú v žiadnom prípade nemôžeme stotožňovať a zamieňať s etickým kódexom, tak ako sme sa s tým stretli pri štúdiu problematiky týkajúcej sa tejto práce.

Na základe doterajšieho skúmania sa prikláňam k názoru, že v súvislosti s etikou učiteľského povolania je najvhodnejšie používať pojem učiteľská etika. Na základe toho pokúsím sa definovať pojem učiteľská etika a vysvetliť predmet skúmania tejto disciplíny.

Učiteľská etika sa zaoberá skúmaním etických a morálnych aspektov práce učiteľa vo výchovnom a vzdelávacom procese, charakterizuje jeho pozíciu vo vzdelávacom systéme spolu s jeho mravnými presvedčeniami, kde morálne a etické je spojené s profesijným. Venuje pozornosť: a) morálnym vlastnostiam učiteľa, jeho schopnostiam etického a morálneho uvažovania, rozhodovania, správania a konania; b) jeho schopnostiam predvídania dôsledkov konania vo vzťahu k všetkým dotknutým subjektom a schopnostiam niesť morálnu zodpovednosť za svoje rozhodnutia a konania.

Predmet skúmania učiteľskej etiky tvoria:

1. osobné, charakterové a pedagogicko-psychologické vlastnosti učiteľa, ktoré zohrávajú dôležitú úlohu v jeho pedagogickej činnosti (najmä vo vzťahu k žiakom, študentom, v rovnakej miere aj kolegom, nadriadeným a rodičom), s ktorými prichádza do styku počas vykonávania svojej profesie;

2. analýzy etických a morálnych problémov učiteľského pôsobenia – učiteľská etika hľadá riešenia a poskytuje návody na riešenie konkrétnych morálnych problémov, s ktorými sa môže učiteľ stretnúť vo svojej každodennej profesijnej činnosti;
3. v nadväznosti na to učiteľská etika formuluje aj etické kódexy učiteľa, resp. učiteľského povolania.

Učiteľská etika je teda jedným z odvetvových druhov profesijnej etiky, ktorej predmetom je teoretická reflexia etických a morálnych otázok učiteľskej profesie (vrátane formulácie morálnych hodnôt, princípov a noriem učiteľského povolania v podobe etického kódexu) a na druhej strane jej súčasťou je aj hľadanie odpovedí, respektíve riešení praktických morálnych problémov učiteľského povolania. Základom učiteľskej etiky je interdisciplinárny prístup založený na interakcii filozofie, etiky, pedagogiky a psychológie.

Záver

Dúfam, že tento príspevok poslúži ako podnet k ďalším diskusiám týkajúcim sa etických a morálnych problémov učiteľského povolania, a takisto by mohol prispieť k rozvoju učiteľskej etiky ako odvetvovej profesijnej etiky v Čechách a na Slovensku, pretože v tomto smere odborníci (filozofi, etici, pedagógovia) a obidvoch krajinách značne zaostávajú za súčasnými trendmi rozvíjanými odbornou verejnosťou vo svete.

Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/2229/05 Reflexie morálky na Slovensku.

Literatúra

- BREZINKA, W. *Filozofické základy výchovy*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996.
- COLNERUD, G. Ethical Conflicts in Teaching. *Teaching and Teacher Education* 1997, č. 6, s. 627–635.
- GLUCHMAN, V. *Úvod do etiky*. 2. vyd. Prešov: LIM, 2000.
- GORDON, W., SORK, T. J. Ethical Issues and Codes of Ethics. Views of Adult Education Practitioners in Canada and the United States. *Adult Education Quarterly* 2001, č. 3, s. 202–218.
- HOMPLEWICZ, J. Podpora a zavedenie pedagogickej etiky. *Pedagogická revue* 2001, č. 1, s. 1–10.
- KOTIGER, J. S., ČAMLER, V. I. *Pedagogičeskaja etika*. 1. vyd. Kišinev: Štiinca, 1984.
- POVAŽAJ, M. O prídavných menách profesionálny, profesiový, profesijný a profesný. *Academia* 2004, č. 1, s. 48–49.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 1998.
- SAMUHELOVÁ, M., TOKÁROVÁ, M. Profesionálna etika a jej špecifiká v pedagogickej činnosti učiteľa. *Pedagogické spektrum* 1996, č. 6, s. 11–23.

- STRIKE, K., SOLTIS, J. F. *The Ethics of Teaching*. 4. vyd. New York: Teachers College Press 2004.
- ZECHA, G. Spoločenská zmena a základy pedagogickej etiky. In FILOP, Z., HODOVSKÝ, I. (ed.) *Etika pro učitele*. Olomouc: PF UP, 1994, s. 85–87.
- ŽILÍNEK, M. *Étos a utváranie mravnej identity osobnosti*. 1. vyd. Bratislava: Iris, 1997.

GLUCHMANOVÁ, M. K niektorým terminologickým otázkam učiteľskej etiky. *Pedagogická orientace* 2007, č. 2, s. 11–25. ISSN 1211-4669.

Autorka: Mgr. Marta Gluchmanová, Katedra humanitných vied, Fakulta výrobných technológií v Prešove, TU v Košiciach, Bayerova 1, 080 01 Prešov, Slovensko, gluchmanova.marta@fvt.sk